

רוחות מלחמה

זדהר מאור

חיים סבתו

תיאום כוונות

ידיעות אחרונות, ספרי חמד, ספרי עליית הגג

תל-אביב תשנ"ט, 167 עמודים

כותב ביקורת ספרים עלול לחטוא בכפליים: בכך שמייחס לכותב את אשר לא עלה על ליבו, ובכך שחושף הוא את אשר ביקש המחבר להסתיר. יהי רצון שלא אחטא בדברי אלה לא בזה ולא בזה.

ספר זה, שאינו מרובה עמודים, יכול להיסקר מזוויות שונות ומגוונות, ולא אדרש כאן אלא למקצתן. לא אתייחס למעשים מרובי הסמליות השזורים בסיפור באומנות עגנונית,¹ לא לבררת הציטוטים הרבים הבאים בסיפור מן המקורות, ולא לאופן שבו מתוארים סיפורי הקרבות במהלכו. מטרתי היא לנסות לחשוף את ההגות הדתית המצויה בספר, שהיא לטעמי, יורדת ונוקבת עד השיתין במספר נושאים מרובי חשיבות.

הספר מתאר את חוויותיו של הכותב ושל חבריו במהלך מלחמת יום הכיפורים ובמשך שהייתו בכוננות ברמת הגולן בחצי השנה שלאחריה, בהן שזורות חוויות מילדותו של הכותב. בתוך כל אלו מסתתר חיפוש גדול ונואש, אחר חברו מילדות של המחבר: דוב אינדיג הי"ד, שגורלו לא היה ידוע מיד לאחר המלחמה. אך לא את דוב בלבד מחפש המחבר, אלא את הפשר לאותם מאורעות איומים, את ההשגחה האלוהית שהסתתרה, את היכולת להביע את אשר כבד עליו. במאמר זה אבקש להתחקות אחר חיפוש זה ולהציע לו נתיבים מסוימים.

א. "העולם לא יהיה עוד בעיני מה שהיה קודם"²

מנגינת הלימוד של פרק "חזקת הבתים" במסכת בבא בתרא מלווה את הספר כולו. בזה עוסק ציון בימים שבהם שהתה הפלוגה לאחר המלחמה ברמת הגולן (82), אל פרק זה שבו בני הישיבה בחודש אייר לאחר המלחמה (13), וחידוש בפרק זה מבקש חברו עמיחי כשהוא פוגשו ביציאתו הראשונה הביתה (30). החזקה מסמלת רציפות והמשכיות, שהיא תנאי ליצירת בעלות על בית או על שדה ולהוכחתה; רציפות זו מסמלת קביעות גם אם נעדר האדם משדהו למשך זמן מה.

לכאורה, אפשר לחזור לישיבה וללימוד כאילו כלום לא קרה. לכאורה, לכאורה בלבד.

התפיסה העומדת בבסיס הספר היא שהמלחמה יוצרת שבר שמונע את הרציפות בין מה שהיה לפני, למה שבא לאחריה; היא מעצבת מחדש את עולמו של מי שחווה את אימתה, בוודאי גם את עולמו הדתי. היא מתיכה ביחד את מי שהיו רק זה מכבר זרים זה לזה, ויוצרת ביניהם מכנה משותף חזק כברזל.

מי שלא היה במלחמה ממש לא חש את השבר הזה, והוא עדיין מצוי בתוך העולם הרציף והרגוע. הוא לא יוכל להבין את עולמם של השבים מן המערכה. זהו הפער הבלתי-ניתן-לגישור בין אלו שהיו במלחמה לבין אלו שלא היו. פער זה כפול: אלו שנותרו מאחור אינם מסוגלים להבין את חוויותיהם של שורדי המלחמה, וממילא, יש לומר, גם לא את עולמם הדתי.

אפתח בתיאור פער זה, ומתוכו אנסה לעמוד על המתחדש בעולמו הדתי של השב מהמלחמה, כפי שעולה מהספר המונח לפנינו.

* * *

"ידעתי כבר, מי שהיה במלחמה הזאת יכול לספר ולספר, ומי שלא היה בין כך לא יאמין"

(עמ' 20, וכן עמ' 21 למעלה).

כאשר שב המספר מן החזית הוא מתחמק מלפגוש אנשים באוטובוס, שכן לא יוכל להסביר להם, **ברעש** שבאוטובוס, "מה נשמע, איך אני מרגיש? שהולך אני הביתה? שבא אני מן המלחמה? שפגשתי שם את עצמי? אספר לו על הפחד? על המוות? על האלוקים שצעקתי לו? על הגעגועים לדוב?" (39).

הפער החווייתי קיים גם בין אנשים קרובים. המחבר מעיד על עצמו כי אף לא הצליח להסביר את חוויותיו (45) והוא נשאר בבדידותו.

ואולם הפער אינו רק חווייתי. המלחמה בונה מחיצות גם בין עולמם הדתי של יוצאי המלחמה לבין זה של יושבי העורף. שלושה מעמדים של קידוש לבנה מתוארים בסיפור: קידוש לבנה במוצאי יום כיפור, עת פרצה המלחמה והמספר עומד לעלות על האוטובוס שיוליך אותו אליה; קידוש לבנה של חודש חשוון, לאחר שתמה המלחמה והוא יוצא לחופשה ראשונה (36-37); קידוש לבנה במקום שבו הוא מוצב, בחודש כסלו (158 - 167).

על המשמעות הרעיונית של קידוש הלבנה נעמוד לקמן, אך המעמד הראשון המתואר בפתיחת הספר, מבטא בצורה ברורה את השבר התאולוגי שיצרה המלחמה.

בולט לעין עד כמה גדול הפער בין התמונה האידילית המתוארת בעמ' 10 - 11 על קידוש הלבנה לפני העלייה לאוטובוס המוליך לחזית, לבין התיאור שבעמ' 13 - 14, הנכתב מפרספקטיבה שלאחר המלחמה! לפני המלחמה כרוז יוצא במוצאי יום"פ ומכריז "לך אכול בשמחה לחמך...", והמחבר שראה את חסידי אמינו במאחרים להוציא את היום הקדוש, עומדים בעיצומו של קידוש לבנה, שמח שלא יחמיץ את המצווה: "ויותר שמחתי שזכרתי מאמר רבתינו, שכל המברך את הלבנה בשמחה, מובטח הוא שלא יארע לו שום נזק אותו החודש, וברכת האדמו"ר "טיפול עליהם אימתה ופחד - עליהם ולא עליכם".

אך המלחמה באה ולא בשמחה אכלו החיילים את לחמם, והרבה נזקים אירעו להם בחודש זה, ואימה ופחד נפלו גם נפלו עליהם.

ודוב נפל.

**התפיסה העומדת
בבסיס הספר היא
שהמלחמה יוצרת
שבר שמונע את
הרציפות בין מה
שהיה לפני, למה
שבא לאחריה; היא
מעצבת מחדש את
עולמו של מי שחווה
את אימתה, בוודאי
גם את עולמו הדתי.
היא מתיכה ביחד את
מי שהיו רק זה מכבר
זרים זה לזה, ויוצרת
ביניהם מכנה משותף
חזק כברזל**

אין הספר מפרק את התמימות, ובוה גדולתו. אין המחבר מפסיק להאמין באדמו"ר שדבריו לא התקיימו. אין הוא מפסיק לנסות לקדש את הלבנה, ואף להתאמץ לעשות כן, אף שהמעשה לא הגן עליו. אולם, לאחר המלחמה אין עוד אפשרות לפגוש את האדמו"ר ולדבר עמו. המלחמה מעמידה את האדמו"ר ואת הלוחם בשני עולמות שונים, ולאחר שדוב נופל דמות דיוקנו אינה מתגלה עוד למחבר כדי לחזקו. על המחבר לחפש את בטחונו ואת אמונתו ואת עמידתו אל מול ה' בעולמו שלו.

מהו, אם כן, עולם זה? זהו עולם הדורש את השתיקה ואת ההתבוננות המפוכחת במציאות.

"בכלל, אחרי המלחמה שתקנו הרבה" (17). השתיקה מתפרשת בשני מובנים שעליהם דיברנו לעיל: חוסר היכולת להעביר את חוויית המלחמה למי שלא היה בה, וגם החובה הנפשית למעט במילים הגבוהות והבטוחות. מיעוט הדיבור הוא העמדה הדתית הראויה לאחר המלחמה. "ממוצאי יום הכיפורים אני מזהיר את עצמי: לא לחלום" (28) - יש להביט במציאות, ומתוך כך לעצב את היחס לקב"ה. שתי הדרישות האלה ודאי שזורות זו בזו.

המחבר דורש: "חדשים לבקרים רבה אמונתך" - על האמונה

להתחדש מדי יום, "שבכל יום רואה הרבה, וחושב הרבה, ועוברים עליו דברים הרבה, נמצא בכל יום אמונתו חדשה" (54). במלחמה שבה הכל מתערער ונהרס, לא ניתן לדגול באידאולוגיה של

אמונה, בדרישה קשוחה "להאמין כך וכך", אלא יש להביט נכוחה במאורעות שעוברים על האדם ולעצב מתוך כך מחדש את אמונתו בה, כדי שתהא אמונתו אמונת אמת.

המחבר מתאר חבר שלאחר המלחמה "נתעטף לו בשתיקה מפחידה", וסרב להצטרף למזמורים של ערב שבת. "פעם אחת שמע אותנו בשעת רצון של סעודה שלישית שאנו אומרים שמועות של דרוש בענייני גאולה ונצח ישראל, והתריס בקצרה על מה אתם מדברים בכלל?"³ (158). פשר שתיקתו מתבאר במעמד הסיום של הספר, בקידוש הלבנה האחרון:

הטנק שלנו נפגע... תכף אחרי הטנק שלכם... ראינו אתכם רצים בין הכדורים, רצנו אחרים. ראינו גשרון מים ליד ציר הנפט... והמשכתם לרוץ. אנחנו נכנסו לאותו גשרון. אחרי כמה רגעים הגיעו סורים, זרקו רימון פנימה. שתק רגע ואמר: ואני נשארתי לבדי. חזר החבר להתעטף בשתיקתו, חמק ונעלם מאיתנו בחשכה. עמדתי כאיש נדהם (165).

חווית המוות מונעת את אפשרות הדיבור, ובמיוחד את הדיבור הבטוח על נצח ישראל וגאולתו הצומחת קמעה קמעה. בעניין זה עוד נאריך בהמשך.

הלגיטימציה לשתוק מעלה דרישה נוספת: האותנטיות, חוסר הזיוף. הדבר בא לידי ביטוי באמירת שבח כלפי הקב"ה לאחר המלחמה:

בא המשך הפרק בהלל ועמד לנגד עיני מפציר בי ואומר: קרא אף אותי! ביקשתי לקרוא 'יסור יסרני יה ולמוות לא נתנני'. באה דמותו של דוב ועלתה לפני עומדת ליד הפסוק... שתקתי (52).

ויכוח גדול נטוש היום בין הדוגלים בעמדה דתית הדורשת לגיטימציה לחיפוש משמעות ולנגיעה אישית במעשה המצווה, לבין הרואים בדרך זו פריצת דרך מסוכנת ועבודת האדם את עצמו. נדמה כי לפחות בעבור השב מהמלחמה הוויכוח כבר הוכרע. אין לומר הלל כי כך ההלכה, ו"ארבעה הצריכים להודות". מי שחזר מהמלחמה "ופגש שם את עצמו", ואת התפילה המכוונת, שאין בה זיוף כמלוא הנימה, יאמר הלל לפי הרגשתו.

שם הספר 'תיאום כוונות', מדבר הן על אותה שגרה שיריונאית שהמחבר מתאמץ לבצע ואינו מצליח, שמטרתה לאפס את התותח עם הכוונת של התותחן, והן לכוונות התפילה.

רק המלחמה מאפשרת תפילה אמיתית. כאשר הפגזים היו מרדפים אחר הטנק של המחבר להשמידו, צעק לו המט"ק האתאיסט להתפלל. "התפללתי. לא היתה חציצה כחוט

השערה בין הלב לבין השפתיים. אז ידעתי מהי תפילה" (32). לעומת זאת, גם בשיבה, לפני תפילת נעילה, דרש להם הרב על החובה לעמוד לפני האל ללא חציצה, לפתוח פתח לה' כפתחו של מחט, פתח מפולש בלב. אלא ש"סבור הייתי שאני מבין מהו לב מפולש. עכשיו ידעתי שלא הבנתי כלום. אמרתי, אספר לראש הישיבה שהיום אני יודע" (32 - 33). אכן, העמידה האותנטית, ללא כל פוזה

חווית המוות מונעת את אפשרות הדיבור, ובמיוחד את הדיבור הבטוח על נצח ישראל וגאולתו הצומחת קמעה קמעה

אל מול האל אינה מתבארת בתפילת נעילה ביום הכיפורים בישיבה, אלא רק במלחמת יום הכיפורים.

אין ספק כי התביעות אינן קלות: לא להצהיר על אשר אין לו אחיזה במציאות, לתת לגיטימציה לשאלה שאין מאחוריה תשובה, המחייבת לשתוק, לא לומר את אשר אין לו כיסוי בלבך.

אם כן, המלחמה מציבה חיץ בין מי שהתנסה במוראותיה לבין מי שנשאר מאחור. אך היא גם יוצרת בריטות חדשות - "אחוות הלוחמים" המפורסמת.⁴ הבריתות החדשות בין אלה שלכאורה מרוחקים היו אלו מאלו לפני המלחמה, יוצרות אף הן שינוי במערכת הערכים הדתית.

המחבר מתאר את הגבולות החדשים הנוצרים ונמחקים בין אנשים דרך האירוע הטראומטי, החוזר

**התביעות אינן קלות:
לא להצהיר על אשר
אין לו אחיזה
במציאות, לתת
לגיטימציה לשאלה
שאין מאחוריה
תשובה, המחייבת
לשתוק, לא לומר את
אשר אין לו כיסוי
בלבך**

בספר מספר פעמים - כוח הקומנדו הסורי שהפתיע אותם במחצבה בנאפח, וחיסולו "הפלאי" בידי כוח של גולני שהגיע בדיוק בזמן למקום. זהו האירוע שחותם את המאורעות שהמחבר רוצה לספר לאדמו"ר מאמשינוב, ואינו יכול (14).

מן הראוי לעמוד כאן על השליח שבעזרתו בא נס ההצלה ממוות בטוח. המחבר מתאר את ילדותו במעברת בית-מזמיל בירושלים,⁵ וילד רחוב בשם מומו, שפורס עליו את חסותו, ומציל אותו ואת חברו דוב מכנופיות ילדים יריבות (25 - 28). בנסיעה במשאית עם חיילי גולני, בטרמפ הביתה מגלה המחבר שאותו מומו בדיוק הוא זה שהצילו מהקומנדו הסורי (20, 29).⁶

כאן מעומתות זו מול זו בית וגן הנישאה, עם גאוניה, אדמו"ריה ונכבדיה, לעומת בית מזמיל (קריית היוכל) הדלה, על נערי הרחוב שלה (19). והנה, דווקא בית מזמיל, ולא בית וגן, היא המצילה אותו מן התופת. מומו, ולא ברכת האדמו"ר מאמשינוב. אכן, המחבר חש הזדהות עמוקה עם אותם אנשים:

טוב היה לי במשאית של גולני. הכל רועשים בה ושמים. מדברים בפשטות ומאירים פנים. הייתי זקוק לאותה ידידות ולאותה המולה שמחה שיפיגו את משהו של עצבות ובדידות שקנו להן שביתה בלבי (18).

"מדברים בפשטות ומאירים פנים". אלו בדיוק האידאלים שהמלחמה מציבה: הדיבור הנמוך, השותק לעיתים, שיש לו כיסוי, והארת הפנים איש לרעהו. ערכים אלו המשותפים לדתיים וחילוניים, מאפשרים אחדות נפלאה ביניהם.

מעלתה של בית מזמיל, שהיתה במלחמה, על בית וגן שלא היתה, ניכרת גם בדו-השיח המבולבל של המחבר עם הנהג שלקח אותו טרמפ לבית וגן, עת יצא לחופשה הראשונה מביתו (36). הנהג

(שלמרות שלא מצוין בפירוש, נראה כחודי) מפקפק האם החייל הטרמפיסט רוצה ויודע להתפלל, ואינו מבין שרק מי שהיה במלחמה יודע ורוצה להתפלל באמת. הוא שואלו לאן יצא מבית וגן, ואינו מבין שהמקום היחיד אליו יצאו היה המלחמה. כך גם בקידוש הלבנה של חודש מרחשוון, שאליו בדיוק מגיע המחבר בחופשתו, משתתף הוא עם החסידים באמירת קידוש הלבנה - "לא רציתי לפרוש מן הציבור, אבל ידעתי: הם בעולם אחד, אני בעולם אחר. אני חוזר מיום הכיפורים" (37).

העולם הדתי החדש שנוצר בסערת המלחמה, שבו לא הצידקות היא העומדת במרכז אלא ההתנהגות האנושית, מתואר בחדות בעמ' 46 ואילך. ראש הישיבה והתלמידים מגיעים לביתו בחופשתו הראשונה, וראש הישיבה מבקש ממנו "לספר מעשה יה". בחורי הישיבה מצפים לשמוע "מעשי מופתים וגבורות מלחמה".

ואולם המחבר מעדיף לספר על דברים אחרים: על המח"ט החם והאנושי בעת המלחמה (לעומת זה הנפוח והקפדן ערב המלחמה); על צנחן המילואים, הסטודנט לפילוסופיה, שדן עמו על תפיסת ההשגחה של הרמב"ם, וטען שלפיו "עולם כמנהגו נוהג... ועל פי מנהגו של עולם מקרה אחד יקרה לצדיק ולרשע", ובסוף הדיון "על שאלה אחת ששאל, לא היה לי מה שאשיב". הוא מספר עוד על גידי, מפקד הטנק ששמר בלילה במקום החיילים ולא ישן. בסיום הדברים "שתיקה הייתה מסביב. התלמידים תמהים היו. לא מעשה כזה סברו שישמעו. אין כאן לא גבורות מלחמה ולא מופתי קרב".⁷

שלושת גיבורי סיפור "נפלאות" זה חילוניים. הם מייצגים את האנושיות הפשוטה, החמה. אלו מעשי יה. במעשים אלה, ב"סדרו של עולם", מתגלה הקב"ה. מכוח מעשים אלה בא הניצחון, מכוח אותה מוטיבציה פשוטה של "אין בררה" אותה מתאר המח"ט (49 - 50). ואף דוב אמר:

יש מעשים גדולים ועושים אותם אנשים גדולים בשעות גדולות והכל יודעים עליהם, ויש מעשים שנראים קטנים ועושים אותם בשעות קטנות של ימים פשוטים, אבל באמת הם המעשים הגדולים והם המעידים מה הוא האדם לעולם הבא (67).

מדוע שזורים בספר כל אותם זיכרונות מילדותו? נראה כי המלחמה יוצרת שבר גם בתודעת האדם עצמו, ונוסף על השינויים המופלגים שהיא מחוללת בו, היא גם מעצבת מחדש את זיכרון חייו, ודורשת לקרוא מחדש את כל ימיו מהולדתו ועד היום לאורה. כך גם שמו של המחבר נדרש לאור הפסוק "חונה מלאך ה' סביב יראיו ויחלצם" (24), ועיין בעמ' 41, בפסוקים שממלמל במלחמה). דוגמאות נוספות לכך יש למכביר, ולא נאריך בדברים: המלחמה משנה לא רק את נקודת המבט הדתית על ההווה, אלא את נקודת המבט על כל החיים.

ב. השגחה ואמונה

איך מסביר המחבר את העובדה שחזר מהמלחמה בשלום? את מותו של דוב ושל הרעים האחרים? איך הוא מסביר את פרוץ המלחמה, ואת המכה שקיבל העם היושב בציון?

המחבר מבדיל בין ההשגחה על כלל ישראל, לבין ההשגחה על האדם הפרטי.⁸ הסברו להשגחה על הכלל, נשען על שני חזיונות המתוארים בספר. הראשון הוא חזיון ילדות של המחבר, עת למד בחדר על "ברית בין הבתרים":

אנחנו למדנו... בראשית עם רש"י אצל הרב דיקנוף. בן שושן היה מסלסל בטעמי המקרא: 'ואת הציפור לא בתר', והרב דיקנוף מיהר לקרוא לנו את רש"י: 'רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם'. ואני המשכתי 'וירד העייט על הפגרים, וישב אותם אברם', ובן שושן שאל למה רומזים הפגרים? וקסלסי שאל מי הוא העיט? ולמה נפלה על אברם אימה? והרב דיקנוף לא השיב. דרכם של ילדים שאם אין משיבים להם, חוזרים ושואלים, ואם אין משיבים להם שנייה, משיבים הם לעצמם ממה שליבם אומר להם. בעל דמיון הייתי ודימיתי לי עיט שיורד על הפגרים, ואימה חשכה נופלת עלי. הנפתי שתי ידי לגרש אותו, ולא עלה בידי (25-6).

לאור העיקרון החורז את הספר, שהמלחמה היא פרספקטיבה שכל חיי המחבר מתבארים לאורה, ברור כי העיט מסמל את המלחמה, את האימה חשכה שתעבור על המחבר ועל העם כולו, למרות שברקע עומדת ההבטחה "שיהיו ישראל קיימים לעולם".

חזיון שני קשור לסוכות: לאחר ששעיה, חברו לשיבה נהרג, "עצמתי את עיני, ונראתה לי דמותו בבית המדרש":

שעיה, עלם חמודות, נוטל לולב זקוף בימינו, וסומך לו אתרוג הדר בשמאלו והדסים מבשמים את העולם וצל סוכה מסוככת בענפי אילן ירוקים חופף עליו מלמעלה, ורוח חזק בא מארבע רוחות, ומערבב את העולם, וארובות השמים נפתחו, וקיתון של גשמים נשפך על פנינו, והיטדות נעקרות... והסוכה עפה לה, וצחוק מר מתגלגל מארבע רוחות ולועג: איה סוכתכם?

לחזיון מבעית זה, שמסמל ממש דין א-לוהי קשה על שונאיהם של ישראל, נותן המחבר פירוש אופטימי, בשיר שכותב:

עטופי טלית / נוטלי לולב / ניטלו מסוכתם

נפלו המחיצות / נתערבב הסכך / בצל שמים חסותם (33).

דווקא לאחר הטלטלה של המלחמה, לאחר שהוסרה ההגנה על עם ישראל, מתבררת השגחתו הישירה של ה', שבעזרתה בא הניצחון המופלא של המלחמה, שאינו טבעי כלל בעיני המחבר (עייין למשל 82 - 83).

קידוש הלבנה, כאמור, חורז את הספר מתחילה ועד סוף. אי אפשר לקדש את הלבנה כשהיא מכוסה בעבים. בקידוש הלבנה הראשון, "הלבנה עמדה בטהרתה. ענן קל לא העיב עליה" (9). בקידוש הלבנה השני, אחרי שדוב נפל, אחרי השיבה מן המערכה "לבנה של חשוון מאירה עכשיו את החצר,

והיא מוקפת עננים" (39), "מביט הייתי ברקיע. הלבנה האירה. עננים כהים איימו לבלוע אותה... עיתים הייתה נגלית ועיתים נכסית. רגע שהייתה מאירה, העולם כולו האיר לי, כל עצמותי אמרו חיים וחופש. רגע שהייתה נכסית דמה עלי שחשך העולם בעדי. מוראות המלחמה היו חוזרים ועולים..." (41).

קידוש הלבנה השלישי חותם את הספר. "עננים כבדים כיסו את השמים". כאן גם המחבר מבאר את המשמעות הסמלית של הדברים: הלבנה משולה לישראל, המתמעטים ומתחדשים כמותה (158 - 159). אמנם בבסיס הדברים מצוי רעיון האמונה בנצח ישראל, בהתחדשות גם אחר משבר. העמידה בקידוש הלבנה כמוה כהכרזה שאכן "דוד מלך ישראל חי וקיים", שהצרה עתידה לחלוף. אך אי אפשר בכל שעה לעמוד ולהכריז הכרזה זו, לעיתים הלבנה מכוסה, עת הסתר באה, ואז יפה השתיקה.

ומכאן לאדם הפרטי. המחבר, שזיקתו לרמב"ם היא מן המפורסמות, מעמיד את תפיסתו בנושא ההשגחה כמוקד לבירור עמדתו העצמית לאחר המלחמה. ראינו כבר את הוויכוח עם הסטודנט החילוני לגבי ההשגחה ברמב"ם, שבו אינו מצליח להשיב לו תשובה ראויה לקושייתו. מקושיה זו נובע שמאחר שההשגחה קשורה לטבע, "מקרה אחד יקרה לצדיק ולרשע".

בעמ' 163 - 164, המחבר מקשה שתי קושיות על הרמב"ם, ונתמקד בהן מעט.

הקושיה הראשונה עוסקת בהלכות מלכים, פ"ז, הלכה ט"ו. הרמב"ם מצווה שם את ה"נכנס לקשרי המלחמה", לבל יפחד. והרי הם, ואף יעקב אביהם רעדו מפחד במלחמה - "וכי יכולנו שלא להתירא?" ההבנה של המחבר, לאחר דקדוק בלשון הרמב"ם, היא זו:

לא כתב לאסור, אלא שלא יירא האדם את עצמו בשעת המלחמה. שכן כתב שלא יתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ולהבהיל עצמו ולהסיח דעתו מן המלחמה, זהו מה שאסרה תורה. ובזמן המלחמה ממש לא היסחנו דעתנו, ולא עלתה על דעתנו דבר אחר רק לאמץ את עינינו ולראות את הטנקים שכנגדנו ולכוון עליהם.

אם נעייין בדברי הרמב"ם נראה שהנימוק שהוא נותן לאיסור הפחד, מלבד הנזק למורל הלוחמים, הוא חוסר הביטחון בה'! "ישען על מקווה ישראל ומושיעו בעת צרה", ויתרה מכך: "וכל הנלחם בכל לבו בכל פחד ותהיה כוונתו לקדש את ה' בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה".

הפרשנות לרמב"ם מבטאת את המהפכה התאולוגית: במקום תודעה המכוונת לקדש את ה', יש תודעה הדורשת לעשות את המלחמה "לשמה" במובן שנתן למושג זה ר' חיים מוולוז'ין (ביחס לתורה): להתרכז במלחמה עצמה, כולל פחדיה ומוראותיה. זו הצורה הנכונה לקיים את הצו האלוני. כשם שהגבורה במלחמה היא הגבורה האנושית ולא הדבקות במצוות במהלכה (למרות שדבקות זו מתוארת בהרחבה בספר), כך יש להתרכז במלחמה עצמה ולא במטרות ובאידאליים ובאופן זה לא לפחד.

לאחר מכן החברים מקשים על הבטחת הרמב"ם שציטטנו. כיצד ניתן ליישב אותה, עם המוות שחוו?

כאן יש לעקוב בדקדוק אחר דברי המחבר: תחילה הוא נשען על דברי הרמב"ם ב'מורה נבוכים', המצמצם את ההשגחה רק ליחידי הסגולה, ואילו השאר מסורים לטבע ולמקרה, כקשיית הסטודנט לפילוסופיה.

אך "מי יכול לעמוד במדרגה כזו", ולהיות מושגח. שלמה החבר מנחמו בדברים אלו: "פעמים שעושה ה' חסד עם האדם אף שאינו ראוי, והוא עצמו אינו יודע למה". המחבר מסכים, ובעקבות כך: "נתלהבתי וסיפרתי חסדי ה' עלינו כשנפגע הטנק שלנו".

ואז מגיע החבר השותק. את דבריו ראינו לעיל. "עמדתי כאיש נדהם". חסדי ה' הצילו את המחבר, שלא נכנס לגשר, אך הם לא הצילו את שלושת חבריו של השותק שנכנסו לגשר זה. הם לא הצילו את דוב, שדמותו עולה לפני המחבר לאחר דברי החבר השותק.

אם כן, כיצד יש לתפוס את ההשגחה האלוקית? נדמה כי המחבר מתלבט, ללא יכולת ההכרעה בין שני קטבים: מחד, תפיסה רמב"מית של נבדלות הא-ל, שממנה נגזר כי האדם אכן נתון לכוחות הטבע ולמקרה, שאין האל מתערב במהלכן. מתוך הלך מחשבה זה שוזר, כנראה, המחבר את ניגונו של חברו שלמה "א-ל מסתתר בשפירר חביון", (ניגון שהיה האדמו"ר מקלויזנבורג שר בימי השואה, ימי הסתר פנים), בתוך הרהוריו על ההשגחה האלוקית.

ומאידך, מוצגת התפיסה של שליטה מוחלטת של הא-ל "הנשמה לך והגוף פעלך". ברצותו יחנון הא-ל את מי שאינו ראוי, וברצונו ייטול את הנשמה השייכת לו, נשמת החברים שנהרגו במלחמה בדמי ימיהם (156-165). למעשה, תפיסה זו מפותחת בידי אנשי הכלאם, שעמם מתפלמס הרמב"ם.⁹

הצד השווה בשני ההסברים האפשריים - חוסר יכולת האדם להסביר ולדעת את דרכי השגחת ה'. מכאן השתיקה. וחוסר הידיעה אודות הצפוי, המופיע בספר רבות - "מי יודע?!" - כך למשל בעמ' 59, ובמיוחד בעמ' 61: מי יודע מה היה קורה אילו היה לטנק תיאום כוונות, "מי בכלל יודע", האם אותו זוג שהחמיץ את האוטובוס לטבריה, לטובתו היה הדבר?

דרכי ה' נסתרות מעמנו. לא נוכל אלא לשתוק, ולא לנסות לבאר את המהלכים האלוקיים. רק לעשות את הטוב אנו יכולים, המעשה הטוב, הפשוט והמאיר האחד לזולתו. הדבר נכון גם ביחס לכלל, למרות האמונה בקשר הנצחי של ה' עם כנסת ישראל, אין אנו יודעים אילו ייסורים ומכות נאלץ לסבול במהלך קשר זה.

לסיום, נחזור שוב להשגחה הכללית, ונעיין בביטוי מרתק לעמדה שראינו כאן.

כשם שהגבורה במלחמה היא הגבורה האנושית ולא הדבקות במצוות במהלכה, כך יש להתרכז במלחמה עצמה ולא במטרות ובאידאליים - ובאופן זה לא לפחד

בשעת המלחמה, כאשר הם נסים בשטח הנתון בשליטת אויב ומחפשים מחסה, מתווכחים אנשי הצוות בטנק של המחבר מה יהיה בגורל עם ישראל עכשיו, כשהכף נוטה לכיוון הסורים. המחבר מביא את דברי הגרי"א הרצוג, שאין חורבן לבית שלישי, כאשר המחבר מביע את ספקותיו על המקור והביסוס של הדברים.

המפקד החילוני מבין את הוויכוח ופוסק: "אני לא יודע על מה אתם מדברים ומה כתוב במקורות שלכם... אבל דבר אחד אני יודע: אנחנו ננצח. אנחנו ננצח כי אנחנו מוכרחים לנצח" (98).

ההכרה הפשוטה, הטבעית, האוטנטית בחובה לנצח - אכן יש בה ערובה לניצחון ולנצח ישראל, יותר מההשערות אודות דרכי ה', שלאחר המלחמה, נתכסו להן בעננה כבדה.

לא אוכל לסיים סקירה זו בלי להביע את התפעמותי מהרוח המיוחדת של בני ישיבות ההסדר העולה מדפי הספר. לא רק באומץ הלב, אלא בדבקות במצוות ובחיים מלאים של רוחניות גם בתנאים הקשים שהיו בהם. אין לי ספק שאל מול המשבר המסוים של ישיבות ההסדר היום, יש בתיאור הנפלא של רוח זו בכדי להפיח חיים חדשים גם בנו.

הערות

- 1 וכבר עמד על מקצת הדברים הלל ויס, "מיהו אני? ומהו לפניך?", **עמודים**, תשרי תש"ס, (635) 1, עמ' 20 - 26.
- 2 עמ' 99. וכן בסוף הספר: עמ' 166.
- 3 המחבר קושר את דמותו של דוב לספר "נצח ישראל" למהר"ל, כספר שלמדו ביחד (12), וכאשר מעלה אותו המחבר במחשבתו הוא אוחז בספר זה (52).
- 4 מן הראוי לציין שנרטיב זה מצוי הרבה בספרים שכתבו השבים מהמלחמה בתקופות שונות: המצויים במלחמה קשורים בקשר אדיר ורב עוצמה, ולעומת זאת מרוחקים לאין סוף מהנותרים בעורף. עיין למשל: Paul Fussell, *The Great War and Modern Memory*, Oxford University Press 1977.
- 5 בספר שזורות חוויות הילדות של המחבר. אפשר לשים לב במספר מקומות לזיכרונות של קיפוח, לתיאור של מציאות קשה במעברה בירושלים: המחבר מתאר בעדינות את הקליטה היבשה וחסרת הרגש בטבריה (22), את חבורת הנערים בבית-מזמיל שקראה אליו ולאחיו "ערבים, ערבים" (24 - 25). את מלחמת הכנופיות שבה הושלכו עליהם, השקועים בספריהם, אבנים (27), וכן את זלזול הכיתה כלפיו כאשר הוא פוצח בפיוט בטיול (66).
- 6 שמות הלוחמים בגולני - מומו, דדה וקסלסי זהים בדיוק לשמות ראשי חבורות הנערים במעברה! (19 לעומת 19 - 20). המחבר כותב בעמ' 18: "החיילים של גולני הזכירו לי את נערי החבורה של שיכון עולים מבית מזמיל...".
- 7 גם כאשר רוצים המחבר וחברו בסעודת מלווה-מלכה לספר בזכויותיהם של ישראל, בפייהם מעשה גבורה אנושי מהמלחמה, על חייל העולה למערכה בפעם הרביעית לאחר ששלושה טנקים שנהג בהם נשרפו.

- 8 הבדל זה רווח גם בספרות המחשבה לדורותיה.
- 9 עיין למשל במורה נבוכים, ג', י"ז, בדעות האשעריה והמועתזלה, שתי האסכולות הכלאמיות.